

Анелия Божкова, Петър Делев

КОПРИВЛЕН И КУЛТУРНАТА ОБЩНОСТ НА ЮГОЗАПАДНА ТРАКИЯ ПРЕЗ VII-V В. ПР. ХР.

Тракийското селище при село Копривлен¹ се проучва от 1995 г. насам без прекъсване и още с първите кампании се превърна в един от най-значимите и перспективни обекти на селищната археология на територията на страната. Съвременното село Копривлен (община Хаджидимово) се намира в долината на река Места, на около 7 км южно от град Гоце Делчев (бивш Неврокоп), на около 1.5 км западно от днешното корито на Места и на около 10 км северно от държавната граница с Република Гърция (обр. 1). Археологическият обект е разположен северозападно от селото,² върху заравнени полегати тераси в подножието на източните склонове на Пирин. Проучването му започна през 1995 г. по финансиран от *Националния фонд за научни изследвания* проект и продължи през 1998-2001 г. като спасителни разкопки във връзка с изграждането на пътя от Гоце Делчев за Драма.³ Беше установен изключително широк хронологически диапазон на непрекъснато обитаване на селището – от късната бронзова епоха до средновековието.⁴ Конкретните резултати от проучените участъци, ограничени при спасителните разкопки само в рамките на трасето на пътя, показваха, че структурите и пластове, принадлежащи на различни епохи, не са разположени във вертикален порядък върху една константна територия, а са променяли периодично площта и границите си, създавайки своеобразна хоризонтална стратиграфия на обекта.

Най-ранният период от обитаването му се отнася към късната бронзова епоха (XV – XIII в. пр. Хр.).⁵ Селището от късната бронзова епоха е уникално с архитектурното оформяне на пространството и изпълнението на отделните постройки – с дълги подпорни стени и каменни основи на жилищните сгради. През XIII в. то е поддържало преки връзки с ареала на Микенската цивилизация, засвидетелствани с импортна керамика и други находки. Върху останките на селището от късната бронзова епоха са разкрити обредни ями и гробове в питоси, извършени чрез трупоиизгаряне, чиято датировка най-общо може да се отнесе към първата фаза на ранната желязна епоха. Жилищните структури на този период засега не са локализирани.

През I хилядолетие пр. Хр. селището е било изместено на север спрямо участъка с останки от късната бронзова епоха и е изживяло дълъг период на

разцвет. В проучените сектори са открити културни пластове, архитектурни останки и сакрални зони с обредни ями, датирани между VII в. пр. Хр. и елинистическата епоха.

Северно от тракийското селище пък е разположен некропол, възникнал в края на III в. сл. Хр. и използван почти без прекъсване до XI в. Некрополът частично застъпва комплекс от тракийски ритуални ями. В проучената площ от около 2 дка са разкрити над 250 гроба. Около две трети от тях принадлежат на късноантичната епоха, а останалите се отнасят към ранното средновековие.

Селището от I хилядолетие пр. Хр. е разположено на двата бряга на пресъхнало днес речно корито, което слиза от Пирин като дълбоко връзано дере и се влива в река Места; точните граници на територията му все още не са уточнени. Теренните наблюдения показват наличието на културни останки на площ от няколко десетки декара. Културните напластявания в проучените участъци имат дебелина от 0.60 до 1.40 м и съдържат богати и разнообразни археологически находки. Независимо от факта, че осъществените до момента археологически разкопки изглеждат засягат предимно периферията на селището, получените научни резултати са впечатляващи. Проучените археологически пластове и структури и различните категории находки проследяват развитието на обекта през архаическата, класическата и елинистическата епохи, тоест през по-голямата част на I хил. пр. Хр.

Разкритите останки от ранни каменни градежи с вероятна дата на границата между VI и V в. пр. Хр. показват развита архитектурно-строителна и градоустройствена традиция, която няма засега преки аналози във вътрешността на древна Тракия (обр. 2). Внутрителните размери и начинът на градеж на разкритите две последователно съществували на едно и също място монументални сгради подсказват най-общо репрезентативния им характер, макар и засега техните функции и предназначение да не могат да бъдат определени по-точно. Общото впечатление се подсилва и от използването на архитектурна керамика (керемиди).

Спасителните разкопки по трасето на новия път край Копривлен предоставиха данни за две свещени зони, разположени от двете страни на дерето, основни елементи на които са ямните комплекси. Северният сакрален комплекс включва в проучената площ 28 ями, пет питоса и едно депо, разположени в групи от двете страни на ров, който вероятно маркира свещената територия или определен участък от нея. Южният сакрален комплекс заема участък с дължина около 90 м в направление север-юг по цялата широчина на пътното трасе. В разкритата си част той е структуриран от елементи, аналогични на засвидетелстваните в северния сакрален комплекс: 94 ями, 8 питоса, 3 депа. Мнозинството от ямите са вкопани в стерилен пласт с пясъчлива структура.

Ямите от двата комплекса имат предимно кръгла форма с различни варианти и са запълнени с пръст, примесена с камъни, въглени и пепел, късове отухлена глина от замазки или огнища, фрагменти от разнообразни (и в някои случаи разновременни) керамични съдове, тежести за стан, прешлени за вретено,

дребни култови предмети, метални накити, монети,⁶ човешки и животински кости, включително цели животински скелети в анатомичен порядък (обр. 3), както и разнообразни растителни останки (овъглена дървесина, зърна от зърнени култури и семена от плодове). Елементите на пълнежа свидетелстват за извършваните обреди като палене на огън, угощения, възлияния, поднасяне на дарове, жертвоприношения⁷.

Напоследък присъствието на подобни комплекси с ритуални ями беше документирано на много места на територията на България и проблемите на тяхната интерпретация залегнаха в редица научни изследвания. Общата характеристика на светилището при Копривлен кореспондира с тази на другите проучени подобни обекти на територията на страната⁸ и в този смисъл то се асоциира с религиозната обредност на тракийските племенни групи. Изглежда, че традициите на ямните светилища могат да се проследят и в южна и югозападна посока от средното течение на Места, на територията на днешна Северна Гърция, както сочат данните от някои проучени ямни комплекси по Егейското крайбрежие и на Халкидическия полуостров. Макар и в повечето случаи тези съоръжения от I хил. пр. Хр. да са интерпретирани като боклучни⁹ или складови ями¹⁰ и достъпните данни да са твърде бегли, по отношение на основни критерии като разположение, форма, размери и съдържание те показват очевидни и близки сходства с паметниците от вътрешността на Тракия.

* * *

Керамичните комплекси от всички периоди на селището и ямното светилище при Копривлен са много богати и разнообразни. Особено интересен облик има комплексът от архаичната епоха, който притежава нови, неизвестни досега за българските територии археологически характеристики.

В културните пластове на обекта и в ямните комплекси са открити единични и очевидно редки за селището импортни съдове, сред които фрагмент от “чаша с птици” с източногръцки произход, датираща от около средата на VII в. пр. Хр. (обр. 4), миниатюрен фрагмент от “йонийска чаша” от VI в. пр. Хр., както и няколко фрагмента от чернофигурни съдове. Сред импортите от близкия северноегейски регион са няколко фрагмента от “чаши с точки”, подобни на тези, произведени на остров Тасос в края на VI и началото на V в. пр. Хр.¹¹

Едно от най-ярките свидетелства за културната характеристика на селището при Копривлен е присъствието на огромен брой фрагменти от съдове с рисувана геометрична украса и сродни на тях керамични категории. Тази керамика, откривана за пръв път на територията на България (или, иначе казано, толкова дълбоко във вътрешността на тракийските земи), се оказва действителна изненада и предизвикателство за изследователските търсения на скипа.

Керамиката с геометрична украса е открита във всички проучени сектори и на практика представлява основната керамична категория от фаза I на селището от I хил. пр. Хр., като превъзхожда значително по количество съдовете, работени на ръка с украса типична за ранната желязна епоха. Осезаемо е

присъствието на фрагменти с рисувана украса и в пластове, отговарящи на фаза II (късноархаична епоха), където те са представени равностойно с монохромната ангобирана керамика, работена на колело. Освен в културни пластове, керамиката от разглежданите класове се среща също и в обредни ями.

Керамиката с геометрична украса от Копривлен е родствена с една обособена група местна керамика от района на Северна Гърция, наричана според стила на орнаментацията, начина на украса или произхода на първите идентифицирани фрагменти съответно “субгеометрична”¹² (или “субпротогеометрична”), матово рисувана (“*matt painted*”)¹³ или “тип Олинт”.¹⁴ Независимо от работните наименования обаче сме склонни да приемем, че поне при находките от Копривлен става дума за една хомогенна в технологично и стилистично отношение група, която изпитва влияния от субгеометричната керамика, създавана в големите антични центрове, използвайки щедро в репертоара си мотиви, възникнали още в протогеометричния стил.

Откъслечни свидетелства и споменавания в научната литература създават представа за широката популярност на керамика с подобни или идентични характеристики в северноегейския регион между теченията на Места и Вардар и особено на Халкидическия полуостров и в района около Солунския залив. Независимо от количествените натрупвания обаче, досега тази керамика не е била разглеждана в публикувано специализирано изследване.¹⁵ Тази, както и други обективни причини не са позволили засега разработването на по-прецизна хронология на групата като цяло, датирана най-общо от края на VIII в. пр. Хр. до края на архаичната епоха,¹⁶ както и разглеждането на евентуалните формално-стилови промени в процеса на нейното развитие. За съжаление материалът от Копривлен, който не е съпътстван в културните пластове от други добре датирани импорти, не допринася много за решаване на хронологическите проблеми.

Сред керамичните образци, открити в различните сектори на селището, съществуват принципни сходства или дори формална идентичност. Едновременно с това, в някои археологически структури керамичните комплекси са носители на специфични особености, които могат да се дължат на случайни фактори, но и на обективни, неуточнени засега причини. Това се отнася както до присъствието на конкретни форми, така и до репертоара на рисуваните орнаменти.

Една от най-богатите на керамични свидетелства структура е яма № 14 в северния обреден участък, която съдържа няколко хиляди фрагмента, с част от които са реставрирани и няколко цели съда. По принцип фрагментите от яма № 14 притежават относително богат орнаментален репертоар, чиито аналогични прояви се проследяват в обширна зона на северното егейско крайбрежие от остров Тасос и неговата переа на изток чак до района около устието на Вардар на запад. Сред относително добре датираните комплекси от по-близкия географски ареал са фрагментите от “тип Олинт” от ранните сондажи на Тасос,¹⁷ които притежават сходства с декоративните мотиви от яма № 14. Независимо от мненията за културно-историческата интерпретация на находките от острова, те

са датирани в границите на VII в. пр. Хр.¹⁸ Идентична стилистика притежава и един цял съд от гроб в селскостопанската зона на Драма, отнесен въз основа на цялостната характеристика на гробния инвентар към същото време.¹⁹ На базата на тези аналогии може да се предложи една приблизително сходна датировка, в рамките на VII в. пр. Хр., и за керамиката от яма № 14, без да се игнорират фактори като сила и трайност на традициите. Не е изключено в бъдеще да се открият по-категорични данни относно времето, което бележи началните контакти между местното население от средна Места с крайбрежните центрове и колонии. Засега историческата логика предполага, че тези процеси са станали възможни скоро след основаването на гръцките колонии в региона, и по-специално тези на Халкидическия полуостров и Тасос с неговата пера.

Морфологичната характеристика на фрагментите от яма № 14 не противоречат на предложената хронология. В този комплекс осезаемо се долавя присъствието на непретенциозни и конвенционални форми, типични за времето на късногеометричната и архаичната епохи, които нямат разработена прецизна хронология и не могат да се използват като аргумент с датираща стойност. Присъствието на кани с изрязано устие в комплекса е по-скоро закономерно, отколкото изненадващо (обр. 5). Тази любима на грънчарите от среднобалканския ареал форма е произвеждана в продължение на векове в толкова варианти,²⁰ че находките от Копривлен просто добавят нов шрих в многообразието на архаичните образци.

Останалите форми от ямата, които могат да се разпознаят, каквито са диносите, стамносите, купите (леканета) и др., не издават необичайни формални характеристики, които да са в разрез с репертоара на егейските и особено северноегейските керамични групи от времето на късногеометричната и архаична епоха.²¹ Така например амфората с пръстеновидно устие (обр. 6) и евентуално принадлежащото ѝ дъно имат близки паралели сред съдовете от “предперсийските” пластове в Олинт.²² Големите затворени съдове – питоси (обр. 7), имат устия и украса, сродни с тези на цели екземпляри или фрагменти от Драма,²³ Халкидическия полуостров²⁴ и могилата при Архонтико в района на запад от Вардар.²⁵ Тънкостенните скифоси (обр. 8), наричани образно “черупка на яйце”,²⁶ са сред масовите находки от пластове на селищните могили при Неа Анхиало,²⁷ селищната могила Лебет,²⁸ Архонтико²⁹ и др. и се датират в широки хронологически граници между VIII и VI в. пр. Хр. Примерите от Копривлен, или поне тези от яма № 14, могат да получат и по-точна датировка, ако се приеме, че предложената за целия комплекс хронология е достоверна.

Керамиката с геометрични мотиви от класа на групата от Копривлен се възприема без възражения от изследователите за местен продукт в района на северното егейско крайбрежие. Макар и дискутирани, научните проблеми, свързани с нейната поява и разпространение, едва ли могат да се смятат за решени. Находките от Копривлен са достатъчно сериозен повод за един нов поглед върху пространствената и културна характеристика на тази група, основаваща се върху достъпните публикувани данни от други обекти.

Много често в научните изследвания керамиката с геометрична украса от Северноегейската област се асоциира с така наречената “*matt painted*” керамика, било заради характера на боята, действително матова и отличаваща се от фирниса, било заради родствени връзки, откривани между двете групи.³⁰ Избягваме умишлено използването на термина “*matt painted*” при квалификацията на керамичната група, към която принадлежи и материалът от Копривлен, тъй като с него традиционно се обозначава друго, различно по време и териториално разпространение културно-историческо явление. За да се уточнят параметрите на разглеждания керамичен комплекс и да се избегнат асоциации с други регионални керамични групи със субгеометрична орнаментация (като например тези идентифицирани на остров Тасос³¹ или по поречието на Вардар³²) предпочитаме използването като работно название на формулата “керамика тип Олинт” (или “стил Олинт”), независимо от степента на нейната точност.

Някои изследователи от северна Гърция търсят корените на тази керамична група в традициите на рисуваната керамика от късната бронзова епоха.³³ Появата ѝ именно в Олинт в началото на архаичната епоха според тях е във връзка с познати исторически факти, а именно с движението на племето ботиеи от централната македонска равнина към Халкидическия полуостров в началото на VII в. пр. Хр.³⁴ За други автори, присъствието ѝ в Източна Македония няма задоволително обяснение, поради отсъствието на протогеометрични импорти и прототипи на стила в района.³⁵

Появата и разпространението на керамиката “тип Олинт” в обширната северноегейска зона между Места и устието на Вардар би трябвало да се разглежда като резултат от единен културен процес, с общи корени и развитие. Проблемът за генезиса на тази керамична група обаче не може да намери засега еднозначно решение. Формирането ѝ може да се явява резултат от удачната комбинация на различни фактори, проявени във време и в среда, предлагащи подходящи условия. В този смисъл, значението на местната традиция в производството на матово рисувана керамика (“*matt painted*”) не би могло да се игнорира. Значението на този фактор обаче не е в ролята му на пряк или единствен съзидателен елемент. От значение е по-скоро неговото участие във формирането на среда, която е съхранила многовековни традиции, но е и априорно адаптивна към новаторски прояви. Най-ярко тази среда се проявява в контактната зона на крайбрежието, където пък се усещат преките импулси от големите центрове, създаващи и налагащи водещите тенденции в керамичното производство. Протогеометричният стил става познат на Халкидическия полуостров, а също и в континенталната зона още в периода на своята поява и развитие, и въздейства непосредствено върху художествените изяви на местните работилници.³⁶ Традицията не се прекъсва през цялата геометрична епоха, подхранвана чрез притока на импортни керамични изделия, засвидетелствани в района на Солунския залив и на други места.³⁷ Както е известно, керамичната мода в древността се разпространява бързо, но процесите на културна интеграция в Егейския свят се мултиплицират многократно в резултат на гръцката

колонизация. Именно втората гръцка колонизацията, и най-вече евбейската в Халкидическия полуостров, може би ще се окаже сред обстоятелствата, които пряко провокират формирането на “тип Олинт” и неговата реализация в множество ергастерии и в мащабни серии.

Различните възможни фактори и въздействия обаче могат да бъдат потвърдени и подредени в относителна йерархическа последователност само след като се прецизира времето, в което тази керамика се появява и налага като хомогенна и обособена група в северноегейския регион. Вече бе изтъкнато, че изследователите обикновено датират комплексите, в които тя се среща, в широките хронологически граници между VIII и VI в. пр. Хр., ако не притежават други, уточняващи индикации. За трудностите при датирването красноречиво говори например емблематичният съд от могила № 65 на некропола при Вергина, който по стилистични съображения дълго време бе отнасян към протогеометричната епоха и създаваше представа за анахронизъм спрямо находки със сродни белези.³⁸ В последно време датировката на този съд отново бе подложена на преразглеждане, като се предложи корекция, която да е в синхрон с други примери от разглеждания тип.³⁹ Благодарение на това, групата на местната рисувана керамика “тип Олинт” придоби по-голяма плътност и хомогенност, макар че началната ѝ дата все още остава само приблизително маркирана.

Сред нерешените проблеми на културната идентификация на разглежданата керамична група стои и този за локализацията на нейните производствени работилници. Възприетото наименование – “тип Олинт”,⁴⁰ както и многобройните находки от различни селища в Халкидика,⁴¹ голяма част от които за съжаление все още непубликувани, априорно предполагат, че територията на полуострова е един от евентуалните производствени райони.⁴² Голямото разнообразие на глини, представени дори само сред материала от Копривлен, недвусмислено свидетелства за наличието на множество работилници, специализирани в изработването на еднотипна и едностилна керамика. Заради количествените натрупвания на керамичните находки е предложена и друга възможност за локализация на производството – в района на Солунския залив, в частност около селищната могила Неа Анхиало.⁴³ И в двата случая става дума за райони и селища, обитавани от смесено население, което се явява едновременно консуматор и износител на тази продукция. Независимо от конкретната локализация на ергастериите за нас няма съмнение, че тази керамика е произведена с търговска цел, при това приоритетно насочена към негръцки потребители от хинтерланда. В действителност тя се открива и в колониална среда, например в Аргилос, в Неаполис, в Тасос,⁴⁴ но зоните на преимущественото ѝ разпространение обхващат обширни територии извън колониите. При това, както сочи примерът от Копривлен, в селищата с местно население тя се явява единствената масово представена луксозна керамика, заместваща по-скъпите и очевидно по-недостъпни съдове на реномираните производствени центрове. Всъщност в количествен аспект керамиката от разглежданата група няма характера на “вносна” керамика в Копривлен, каквито са чернофигурните, червенофигурните и чернофирнисовите фрагменти от по-късно време. Нейната очевидно

“ежедневна” функция отдавна бе установена и години наред изправя членовете на проучвателския колектив пред изкушението да я идентифицират като локална, т. е. произвеждана на място в района на Средна Места. Едва през 2001 година едно ново откритие на територията на обекта – останки от пещ за битова керамика с керамичната продукция в нея (керамика на колело с ангоба “à la brosse”) допринесе за изясняване на някои от съществуващите въпроси. Изследванията върху местните находища от глини, които последваха откриването на пещта, както и върху структурния и минераложки състав на групи от съдове с геометрична украса или с червена ангоба, наложиха идеята за наличието на развито местно гърнчарско производство на съдове, работени на колело през архаичната епоха, включително и на такива с рисувана украса с геометрични мотиви.⁴⁵ От друга страна, както лабораторният анализ, така и традиционното изследване на материала с обичайните археологически методи показаха, че импортите на този тип керамика не само не могат да се игнорират, но вероятно са имали първостепенна роля във формирането на керамичната култура на селището.

От казаното дотук може да се обобщи, че керамичният комплекс от архаичната епоха приобщава селището при Копривлен към района на югоизток и югозапад, обхващащ Егейското крайбрежие с остров Тасос, Халкидическия полуостров и земите около Солунския залив. Най-западните паралели на керамиката с геометрична украса от “типа Олинт” достигат поречието на Вардар (могилата при Архонтико), но по принцип земите около долното течение на реката, в които през архаичната епоха се локализира така наречената “Гевгелийска група”, се характеризират с една сродна като тип, но различна в конкретните си параметри керамична култура – тази на съдовете на колело с успоредни рисуванни линии.⁴⁶ Отликите в керамичните типове на местната керамика на колело с рисувана украса маркират поне две регионални групи, първата от които (северноегейската) се свързва с находките от Копривлен и обхваща значително по-широка зона, докато втората (долновардарската) не придобива широко разпространение извън басейна на Вардар.

По-тясна регионална обвързаност не се долавя обаче при изучаването на металните находки. Откритите при Копривлен фибули от така наречения “тесалийски тип”, бронзовите апликации – “копчета” (обр. 9), салталеоните, двойните игли с омеговидни глави и други накитни предмети от VIII-VI в. пр. Хр. са в пряка връзка с репертоара от цялата Вардарско-Струмска зона. Една нова група паметници от късноархаичната епоха, открити през 2001 г. в селището при Копривлен, се свързва директно с така наречените “македонски бронзове” (биконично мънисто, скачени халки с израстъци и др.), и паралелите им очертават една обширна културно-географска общност, която достига на запад до некропола при Требенище, а на юг се маркира с находките от Халкидическия полуостров.⁴⁷ В контекста на металните находки от последната група, селището при Копривлен в частност и районът на средна Места като цяло се явяват най-източното звено на централнобалканското койне на художествено металообработване.

* * *

Разкопките при с. Копривлен доказаха за пръв път, но по един достатъчно категоричен начин, включването на района на средна Места в една по-широка географска зона около долните течения на Нестос, Стримон и Аксиос, която изживява през VI и първата половина на V в. пр. Хр. забележителен икономически, политически и културен разцвет, отразен най-ярко във великолепните находки от некрополите край Синдос, Агия Параскеви и Неа Филадельфия в района на Солун.⁴⁸ Този феномен не е достатъчно проучен в специализираната литература, която в ред случаи продължава да използва не особено прецизната формула за “трако-македонските племена” в района. Наред с ранното племенно монетосечене, което отдавна е обект на научен интерес,⁴⁹ едва напоследък се осмисля като още един елемент на регионалната културна общност в малко по-ранен период разпространението на разгледаната по-горе местна керамика на колело с рисувана с червено или кафяво геометрична украса, която присъства във впечатляващи количества сред находките от Копривлен.

Изворите създават представата за динамично променяща се във времето картина на населението в района, което със сигурност е било в някаква степен хетерогенно в етническо отношение. Тракийският фактор изглежда преобладаващ през ранната епоха; изрично тракийска принадлежност се приписва на повечето от племената, за които има сведения в античната литературна традиция.⁵⁰ Сигурно засвидетелствано е и присъствието на пеонски племена, особено в района на долна Струма.⁵¹ В Халкидическия полуостров присъстват халкидци и ботиеи; вторите според изворите били преселници от Централна Македония, докато за халкидците се спори дали са идентични с евбейските колонисти в Халкидика, или представляват група местно (и вероятно неелинско) население.⁵² Едно не съвсем сигурно сведение говори и за пеласгийски енклав в хинтерланда на Халкидика.⁵³ Неясна е локализацията на бригите, свързвани от Херодот с преселниците се в Мала Азия фригийци; един текстуално несигурен пасаж у Плиний Стари говори за присъствието на бриги (наред със сапей и одоманти) в района на долна Места.⁵⁴ Към тази достатъчно пъстра картина на племената в района следва да се добавят и гръцките колонисти (евбейци, коринтяни, йонийци от островите и от Азия, атиняни), а от края на VI в. пр. Хр. насетне последователно и персийци, македонци и одриси, които успяват да наложат временно политическото си господство над по-големи или по-малки части от региона.

Причините за появата, към края на VI или началото на V в. пр. Хр.,⁵⁵ на тежкото сребърно монетосечене на племената в Югозападна Тракия, не са напълно изяснени в специализираната литература. Сред предлаганите идеи често се споменава вероятността за налагане на царски данък след установяването (около 514/513 г.) на персийска власт в района с похода на Мегабаз;⁵⁶ предположението отговаря на местонамирането на голяма част от известните монети в съкровища от територията на Ахеменидската империя в Предна Азия и Египет и дава задоволително обяснение на наличието на необичайно големи номинали.

Ускореното развитие на района обаче е факт далеч преди появата на персийците в него, както все по-ясно свидетелстват и археологическите данни. Добивът на сребро и злато в Пангей също датира поне от средата на VI в., когато Пизистрат получил своята концесия там,⁵⁷ а вероятно и от много по-рано.

Сред откритите проблеми в интерпретацията на нумизматическия материал стои идентификацията и локализацията на част от засвидетелстваните с надписи върху монетите племена. Всъщност, сигурна идентификация и относително сигурна локализация имат само добре представените и в писмените извори *едони*⁵⁸ и *бисалти*⁵⁹. Само от монетите си са известни племената на ореските и дероните, с които се свързват две от най-значимите племенни монетосечения в района. *Ореските* често се поставят в източната част на Пангейския район на базата на аналозиите на монетите им с типове на едоните и на остров Тасос.⁶⁰ За локализацията на *дероните*, с името на които са белязани най-тежките монети в цялата група, съществуват различни предположения. Малко вероятно изглежда старото мнение, което на базата на фонетичната близост с името на града Тороне/Тероне ги пращаше в полуострова Ситония.⁶¹ Базирайки се главно на епитета Деронайос върху монети на пеонския цар Ликей от IV в., много автори отправят дероните на северозапад в Крестония и им приписват контрола над сребърните мини в планината Дизорон.⁶² Трето мнение ги свързва със среброносния район на Пангей, към което насочва и езиковата близост с името на *дерсеите*, посочени от Херодот между сапейте и едоните;⁶³ това предположение обаче се сблъсква с идеята за локализация именно там и на ореските. Отсъствието на късните емисии на дероните (с трискел вместо вдлъбнат квадрат на реверса), както и на октадрахмите на бисалти, едони и орески, в съкровището от Асиут, предполага тяхното датиране след 480/475 г. пр. Хр.,⁶⁴ а това поставя в нова светлина и проблема за тяхната локализация. Дероните и бисалтите очевидно са запазили достъпа си до изобилни източници на сребро през 70-те и 60-те години на V в., когато според писмените сведения македонският цар Александър I е сложил ръка на сребърните рудници в Дизорон.⁶⁵

Сред останалите племенни монети следва да се споменат тези на ихните, тинтените, летите, дионисиите, зеелите; значително е количеството на анепиграфните монети или на такива с нечетливи и съкратени легенди, чиято интерпретация е твърде несигурна.⁶⁶ Някои автори свързват монетите на ихните, тинтените и летите съответно с градовете Ихни,⁶⁷ Тинде⁶⁸ и Лете⁶⁹ в долината на Аксиос, смятайки ги за градски, а не племенни монетосечения. Близостта на монетните типове на ихните и тинтените с тези на едоните и ореските (мъжка фигура с два бика на аверса, колело с четири спици на реверса), а на тези на летите – с Тасос и неговите тракийски подражания (силен и нимфа/вдлъбнат квадрат) насочва алтернативно към възможна по-източна, пангейска локализация и на тези племена.

Проблемът се усложнява от факта, че много от добре засвидетелстваните в изворите племена в района, включително такива, на които изворите приписват изрично участие в добива на ценни метали в Пангей, изобщо нямат изявено

монетосечене; сред тях са сапейте, одомантите, сатрите, пиерите, дерсеите и други. Възможно обяснение дава предположението, че тези племена са останали извън зоната на пряка персийска хегемония, не са били обложени с данък, схващан като основна причина за отсичането на познатите монетни емисии в района, и не са били въввлечени в сферата на персийската търговия.⁷⁰ Алтернативно решение съдържа допускането, че едни и същи племена могат да бъдат обозначени с различни имена върху монетите си и в писмените извори; всички предложени идентификации в този дух обаче са напълно хипотетични. Като цяло, както вече стана дума, етническата картина на района остава твърде неясна и съдържа ред открити проблеми и загадки.

Относително високата степен на развитие на племената в района на долните течения на Аксиос, Стримон и Нестос се характеризира ясно и чрез данните за развитата царска власт на племенно ниво в разглежданата епоха (VI-V в. пр. Хр.). *Гетас*⁷¹ и *Путакос*⁷² при едоните, *Полес*⁷³ при одомантите, *Нарис*⁷⁴ и може би известният само по монетите си *Мосес*⁷⁵ при бисалтите, тъстът на Милтиад Младия *Олор*⁷⁶, чиято племенна принадлежност трудно може да се определи, са няколко достигнали до нас чрез монетните легенди или случайно запазени откъслечни сведения в писмените извори имена, които ясно характеризират общото явление.⁷⁷ В литературата отдавна е изказана и идеята за съществуването на макар и аморфен племенен съюз, обединяващ племената в района около епохата на персийското нашествие; тя черпи вдъхновение от значителната близост и многото общи елементи в племенните монети.⁷⁸ По-продуктивна ни се струва идеята за евентуалното съществуване на обща междуплеменна регламентация и организация на добива на ценни метали и на монетосеченето, която не е задълбочено експлоатирана в съществуващата научна литература по въпроса. Във всеки случай активният металодобив – и особено този на злато и сребро – изглежда със сигурност сред основните фактори на отбелязания ранен и значителен икономически, политически и културен разцвет на местното население в региона. При това ранният металодобив по всяка вероятност не се е ограничавал само в преекспонираните от античните извори находища около Пангей и в планината Дизорон. Дали (и в каква степен) този фактор е действал и в долината на средна Места, ще покажат навярно едва бъдещите проучвания.

¹ Откъслечните споменавания на обекта в по-ранни публикации са във връзка с отделни случайни находки или само споменават наличието на археологически материали в района. Вж. **D. Gergova**, *Früh und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*. München, 1987 [= *PBF* 14/7], 33; **М. Домарадски**, Тракийската култура през късножелязната епоха в Родопите и горните поречия на реките Марица, Места и Струма. – В: *Тракийската култура в Родопите и горните поречия на реките Марица, Места и Струма*. Смолян, 1990, 31; **D. Gergova**, Culture in the Late Bronze and Early Iron Age in Southwest Thrace (Upper Mesta and Middle Struma Valleys). – *Зборник, Нова серија, Археологија* 1, 1995, 33, fig. 1; *Енциклопедия Пирински край*, т. I, Благоевград, 1995, 454-455. След първите сондажни разкопки през 1995 г. обектът беше деклариран като *паметник на културата* с предварителна категория „национално значение“.

² Местността е известна като Козлука или Бряста. Днес част от нея е заета от лозя (при засаждането на които са засегнати в дълбочина културните пластове), друга се обработва и засява със зърнени култури или се използва за пасище, а югоизточната периферия попада в крайните парцели на селищната регулация. Един голям участък от площта на археологическия обект е засегнат при изграждането на неизползваем днес микроязовир, а застият с лозя терен е частично терасиран.

³ Предварителни съобщения за резултатите от археологическите проучвания край Копривлен: **P. Delev, A. Bozkova, D. Valtcheva, V. Hadziangelov**. Koprivlen: une agglomération thrace sur le Nestos moyen. – In: *Pistiros et Thasos. Structures économiques dans la péninsule balkanique aux VIIe – Ie siècles avant J.-C.* Orolé, 2000, 151-160; [А. Божкова]. Тракийско селище при с. Копривлен. – В: *Енциклопедия Пирински край 2*, Благоевград, 1999, 343-345.

⁴ Същност до наши дни, тъй като по писмени сведения днешното село е съществувало през целия Османски период.

⁵ Обектът от късната бронзова епоха се проучва под ръководството на н. с. д-р Стефан Александров.

⁶ Най-ранните монети са редки дребни сребърни номинали от края на VI или V в. пр. Хр., сред които преобладават хемикхектета от о-в Тасос. Останалите екземпляри са предимно бронзови и представят монетосеченията на Филип II, Александър Велики, Касандър, Деметрий Полиоркет, Антигон Гонат, Филип V и Персей, а също и на градовете Филипи, Амфиполис, Тесалоника, Пела.

⁷ **Р. Георгиева**. Обредни ями (края на II-I хил. пр. н.е) – *Етнология на траките*. София, 1999, 165-183.

⁸ **П. Балабанов**. Фракийско святилище возле Дебелта. – *Thracia Pontica 3*, 1985, 221-237; **Ал. Бонев, Г. Александров**. *Багачина. Селище от късната каменно-медна епоха и тракийски култов център (III-I хил. пр. Хр.)*. Монтана, 1996; **J. Burrow**. Durankulak. Vorbericht über die Kampagnen 1993 bis 1995. – *AA*, 1996, 3, 427-441; **M. Tonkova**. Un champs de fosses rituelles des Ve-IVe s. av. J.-C. près de Gledachevo, Bulgarie de sud. – *The Thracian world at the Crossroads of Civilizations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology, Constanta-Mangalia-Tulcea*. Bucuresti, 1997, 592-611.

⁹ **Ε. Παντερμαλη, Ε. Τρακασοπουλου**. Καραμπουρνάκι 1995. Η ανασκαφή της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. – *ΑΕΜΘ 9*, 1995, 287, Σχ. 2; **M. Tiverios**. The ancient settlement in the Anchialos-Sindos double trapeza. Seven years of archaeological research. – In: **M. Bats, B. d'Agostino** (Eds.). *Euboica. L'Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente*. Napoli, 1998, 246-247.

¹⁰ **Δ. Τριανταφυλλος**. Δοκιμαστική ανασκαφή στα Ριζία. – *ΑΕΜΘ 1*, 1988, 545; **Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα**. Φάγρης: Η αρχαία πολη και το νεκροταφείο. *ΑΕΜΘ 10β*, 1996, 842, fig. 3, 4.

¹¹ **F. Blondé, J. Y. Perreault, C. Peristeri**. Un atelier archaïque à Phari (Thasos). – *Les ateliers de potiers dans le monde grec aux époques géométrique, archaïque et classique*. Paris (BCH Suppl. 23), 1992, 24-27, fig. 11-12; **J. Y. Perreault**. Céramique et échanges. La production de “coupes/cratères à décor subgéométrique” et de “coupes à points” thasiennes et le commerce thasien en Mer Noire. – *Thasos. Matières premières et technologie de la préhistoire à nos jours*. Paris, 1999, 254-255, fig. 1.

¹² **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη**. Η πρώτη εποχή του σιδήρου στην ανατολική Μακεδονία. – *Αρχαία Μακεδονία 5/1*, 1993, 683, 685-686, 696-697.

¹³ **J. Vokotopoulou**. La Macédoine de la protohistoire à l'époque archaïque. – *Magna Grecia, Epiro e Macedonia*, Taranto, 1985, 147-148, 150

¹⁴ **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη**. *Цум. съч.* (бел. 12), 685; **Z. Μπονιас, J. Perreault**. Αργίλος, πεντε χρονία ανασκαφής. – *ΑΕΜΘ 10β*, 1996, 666.

¹⁵ Съществува непубликувано изследване върху керамиката от Неа Анхиало от S. Jimatzidis от Солунския университет. Сведението дължиме на любезността на проф. Μ. Тивериос.

¹⁶ За датите ср. напр. **P. Bernard**. Céramique de la première moitié du VIIe siècle à Thasos. –

BCH 88, 1964, 142-146; **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη**. *Цит. съч.* (бел. 12), 689, 697; **Μ. Τιβέριος**. Αρχαιολογικές ερευνές στη Διπλή τράπεζα της Αγγιάλου (Σίνδος) κατά το 1991. – *ΑΕΜΘ* 5, 1991, 241; **Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου**. Ανασκαφή στην τράπεζα του Αρχοντικού Γιαννιτσών κατά το 1994. – *ΑΕΜΘ* 8, 1994, 76-77; **J. Vokotopoulou, Ch. Koukouli-Chrysanthaki**. The Early Iron Age. – *Ancient Macedonia*, Athens, 1988 [*Catalogue Australia*], 81.

¹⁷ **P. Bernard**. *Цит. съч.* (бел. 16), 124-125, fig. 37.

¹⁸ **P. Bernard**. *Цит. съч.* (бел. 16), 142-146; **A. J. Graham**. The Foundation of Thasos. – *ABSA* 33, 1978, 97-98. За отнасянето на ранните пластове, които съдържат и керамика с геометрична украса “тип Олинт” към времето непосредствено след колонизацията вж. по-актуално мнение у **N. Weill**. Remarques sur les origines de Thasos. Πόλις, Χώρα, Περαία. – *Μνήμη Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη, 1990, 492.

¹⁹ **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη**. *Цит. съч.* (бел. 12), 685-686, σχεδ. 8.

²⁰ За находките от архаичната епоха в централнобалканския ареал вж. **Μ. Паровић-Пешикан**. Ојнохоја из Атенице и група кљунастих крчага у унутрашности Балкана. – *Старијар* 39, 1998, 35-59.

²¹ Например сходствата в принципната класификация на съдовете с геометрична украса от разглеждания клас, които произлизат от Копривлен и Неа Анхиалос, са несъмнени. Доказателства за това откриваме както в бегли споменавания в литературата, ср. **Μ. Τιβέριος**. *Цит. съч.* (бел. 16), 241, така и в информация, получена лично от проф. Тиверιος, за която сме му задължени.

²² **D. M. Robinson**. *Excavations at Olynthus* 13, Baltimore etc. 1950, pl. 1-2, P1-P2.

²³ **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη**. *Цит. съч.* (бел. 12), 685-686, σχεδ. 8.

²⁴ **I Βοκοτοπούλου**. Χαλκιδική και Ολύμθος. – *Η Μακεδονία απο τα μυκηναϊκά χρονία ως τον Μέγα Αλεξάνδρο*, 1988 [*mostra Bologna*], № 127.

²⁵ **Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου**. *Цит. съч.* (бел. 16), 76-77, еικ. 7-8.

²⁶ **Μ. Tiverios**. *Цит. съч.* (бел. 9), 247.

²⁷ **Μ. Α. Τιβέριος**. Απο τα απομεινάρια ενός προελληνιστικού ιερού “περι τον Θερμαίον κόλπον”. – *Μνήμη Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη, 1990, 75-76, еικ. 8; **Μ. Τιβέριος**. *Цит. съч.* (бел. 16), 241, еικ. 7.

²⁸ **Κ. Τζαναβάρη, Α. Λιούττας**. Τράπεζα Λεμπέτ. Μια πρώτη παρουσίαση. – *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 271.

²⁹ **Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου**. Ανασκαφή στην τράπεζα του Αρχοντικού Γιαννιτσών το 1993. Τομέας 4. – *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 163, еικ. 3.

³⁰ **J. Vokotopoulou**. *Цит. съч.* (бел. 13), 147-148.

³¹ **F. Blondé, J. Y. Perreault, C. Peristeri**. *Цит. съч.* (бел. 11), 11-40.

³² **Д. Митревски**. Дедели. Некропола от жезлезното време во Дошо Повардарје. Скопје, 1991, 48-52; **Същият**. *Протоисториските заедници во Македонија*. Скопје, 1997, 118-121; **Μ. Паровић-Пешикан**. Неки нови аспекти ширења егејске културе на централни Балкан. – *Старијар* 36, 1985, 35-37.

³³ **J. Vokotopoulou**. *Цит. съч.* (бел. 13), 147-148.

³⁴ **J. Vokotopoulou**. *Цит. съч.* (бел. 13), 150.

³⁵ **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη**. *Цит. съч.* (бел. 12), 696-697.

³⁶ Ср. например за Тороне и Кастанас **J. Papadopoulos**. Early Iron Age Potters' Marks in the Aegean. – *Hesperia* 63, 1994, 445-44; **J. Vokotopoulou**. *Цит. съч.* (бел. 13), 147-149; **J. Vokotopoulou, Ch. Koukouli-Chrysanthaki**. *Цит. съч.* (бел. 16), 80.

³⁷ За Неа Анхиало ср. **Μ. Τιβέριου**. Εισαγμένη кераμική απο τη Διπλή τράπεζα της Αγγιάλου κοντά στη σημερινή Σίνδο. – *Παρνασσός* 35, 1993, 554-556; **Μ. Tiverios**. *Цит. съч.* (бел. 9), 247.

³⁸ **Ph. Petsas**. The Multiple Brush on a Local Early Iron Age Pithos from Pieria. – *Essays in Memory of Karl Lehman*, New York, 1964, 258; fig. 1-4; **A. M. Snodgrass**. *The Dark Age of Greece*. Edinburgh 1971, 74, fig. 33.

³⁹ **Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου**. *Цит. съч.* (бел. 16), 76-77.

⁴⁰ X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη. *Цит. съч.* (бел. 12), 685; Z. Μπονιάς, J. Perreault. *Цит. съч.* (бел. 14), 666.

⁴¹ G. E. Mylonas. Pre-Persian Pottery from Olynthus. – *Excavations at Olynthus 5*, Baltimore etc., 1933, 23-24; I. Βοκοτοπούλου. Αρχαϊκό ιερό στη Σάνη Χαλκιδικής. – *Αρχαία Μακεδονία 5/1*, 1993, № 23, № 36; M. Τιβέριος. Όστρακα απο τη Σάνη της Παλλήνης. Παρατηρήσεις στο εμπόριο των ελληνικών ανγείων και στον αποικισμό της Χαλκιδικής. – *Εγνατία 1*, 1989, 55, εικ. 15.

⁴² P. Bernard. *Цит. съч.* (бел. 16), 124; J. Vokotopoulou, Ch. Koukouli-Chrysanthaki. *Цит. съч.* (бел. 16), 82; Z. Μπονιάς, J. Perreault. *Цит. съч.* (бел. 14), 666.

⁴³ M. Τιβέριος. *Цит. съч.* (бел. 16), 241.

⁴⁴ Z. Μπονιάς, J. Perreault. *Цит. съч.* (бел. 14), 666; X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη. *Цит. съч.* (бел. 12), 686-687; P. Bernard. *Цит. съч.* (бел. 16), 124.

⁴⁵ Изследванията се провеждат под ръководството на Г. Айданлийски от Минно-геоложкия университет в София. Първичната публикация върху тях е предстояща.

⁴⁶ Вж. по-горе бел. 32.

⁴⁷ B. Соколовска. *Етничките носители на Требенишката некропола*. Скопие – Охрид, 1997, 54-55 и картата на стр. 156.

⁴⁸ Σίνδος. Κατάλογος της Έκθεσης. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Αθήνα, 1985; K. Σισμανίδης. Το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης. – *ΑΜΗΤΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο*. Μέρος δεύτερο, Θεσσαλονίκη, 1987, 787-811; B. Μισαηλίδου. Ανασκαφή στη Νέα Φιλαδέλφεια το 1995. – *ΑΕΜΘ 9*, 1995, 311-320.

⁴⁹ За ранното племенно монетосечене вж. C. M. Kraay. *Archaic and Classical Greek Coins*. London, 1976, 138-141; Й. Юркова. *Μονетите на тракийските племена и владетели*. София, 1992, 9-33; C. Топалов. *Πлемена и владетели от земите на Одриското царство и граничните му югозападни територии от края на VI до средата на IV в. пр. н. е. Приноси към проучване монетосеченето и историята на древна Тракия*. София, 1998, 22-162; Д. Драганов. *Μονетите на македонските царе. Част I: От Александър I до Александър Велики*. Ямбол, 2000, 27-62; за политическа интерпретация на нумизматическите данни T. Д. Златковская. *Возникновение государства у фракийцев*. Москва, 1971, 178-203; Ал. Фол. *Πολιτισμική ιστορία на траките*. София, 1972, 86-106.

⁵⁰ Вж. общия преглед у Ал. Фол. *Цит. съч.* (бел. 49), 86-108.

⁵¹ Например Hdt. 5.13-16; 7.185; 8.115.

⁵² E. Harrison. Chalkidike. – *Classical Quarterly 6*, 1912, 93 sqq.; A. B. West. *History of the Chalcidian League*. Madison, 1919; D. W. Bradeen. The Chalcidians in Thrace. – *AJPh 73*, 1952, 356-380; M. Zahrt. *Olynth und die Chalkidier*. München, 1971.

⁵³ Hdt. 1.57.

⁵⁴ Plin. *N. H.* 4.40. Мястото е несигурно, защото името на *brigite* е възстановено вместо разнотечената brisaе, brusae в кодексите на Плиний. Вариантите бригите на Плиний да се разглеждат като останала в района на долна Места част от преселилите се в Мала Азия фригийци, да са били изтласкани от централна Македония заедно с пиерите при ранната териториална експанзия на македонците или да са преместени насилствено от персийците след разгрома им от Мардоний в 492 г. пр. Хр. не изглеждат особено приемливи поради липсата на свидетелства за присъствието им там в цялата доплиниева традиция; впрочем същата причина прави съмнителни и алтернативните *бризи*.

⁵⁵ Предлаганите на времето по-ранни дати за появата на монетите на племената от Югозападна Тракия (вж. например D. Raymond. *Macedonian Regal Coinage to 413 B. C.* New York, 1953 [= *Numismatic Notes and Monographs 126*], 43) се коригират днес на базата на датирането на голямото съкровище от Асиут в Египет (480/475 г. пр. Хр., вж. M. Price, N. Waggoner. *Archaic Greek Coinage. The Asyut Hoard*. London, 1975, 117 et passim).

⁵⁶ Ал. Фол. *Цит. съч.* (бел. 49), 94-95; C. M. Kraay. *Цит. съч.* (бел. 49), 139.

⁵⁷ E. N. Borza. *In the Shadow of Olympus. The Emergence of Macedon*. Princeton, 1990, 116-117; J. W. Cole. Peisistratus on the Strymon. – *Greece and Rome 22*, 1975, 42-44.

⁵⁸ За едоните вж. Ал. Фол. *Цит. съч.* (бел. 49), 104-106. Надписаните монети на едоните са сечени от името на цар Гетас.

⁵⁹ За бисалтите вж. Ал. Фол. *Цит. съч.* (бел. 49), 101-104.

⁶⁰ С. М. Краау. *Цит. съч.* (бел. 49), 139; Й. Юркова. *Цит. съч.* (бел. 49), 16.

⁶¹ Г. Кацаров. *Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 год. пр. Христа.* София, 1922, 7. На полуострова с по-голяма вероятност се локализираат *ситоните*, сведенията за които вж. у D. Detschew. *Die thrakischen Sprachreste.* Wien, 1976², 441-442.

⁶² Й. Юркова. *Цит. съч.* (бел. 49), 12 с лит.

⁶³ Hdt. 7.110; ср. D. Detschew. *Цит. съч.* (бел. 61), 120, 128.

⁶⁴ С. М. Краау. *Цит. съч.* (бел. 49), 141.3.

⁶⁵ Hdt. 5.17; ср. Thuc. 2.99.4-6.

⁶⁶ J. N. Svoronos. *L'Hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l'or du Pangée.* Paris – Athènes, 1919 [= *Journal International d'archéologie et numismatique* 19, 1918-1919] остава най-обхватното изследване на този материал; атрибуциите на Своронос обаче в много случаи са произволни и ненадеждни.

⁶⁷ F. Papazoglou. *Les villes de Macédoine à l'époque Romaine.* Paris, 1988 [= *BCH suppl.* 16], 154-156.

⁶⁸ M. Zahrt. *Цит. съч.* (бел. 52), 247.

⁶⁹ F. Papazoglou. *Цит. съч.* (бел. 67), 213-215.

⁷⁰ Ал. Фол. *Цит. съч.* (бел. 49), 98.

⁷¹ B. W. Head. *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics.* Oxford, 1911², 201.

⁷² Thuc. 4.107.

⁷³ Thuc. 5.6.2.

⁷⁴ Athen. 12.520 d-e.

⁷⁵ B. W. Head. *Цит. съч.* (бел. 71), 200.

⁷⁶ Hdt. 6.39, 41.

⁷⁷ Ср. Ал. Фол. *Цит. съч.* (бел. 49), 86-106.

⁷⁸ D. Raymond. *Цит. съч.* (бел. 55), 43 ff.; Т. Д. Златковская. *Цит. съч.* (бел. 49), 187-188; Ал. Фол. *Цит. съч.* (бел. 49), 96-97.

Обр. 2. Сграда от VI-V в. пр. Хр. в сондаж 4.

Обр. 1. Югозападна Тракия

Обр. 4. Фрагмент от източногръцка чаша с птици.

Обр. 3. Яма S88.

Обр. 5. Капа от яма № 14.

